

POSLOVNO-KOMERCIALNA ŠOLA CELJE
Poklicna in strokovna šola

ROMI

Avtorica:
Melita Sivka, 2. b

MENTORICA:
mag. Helena Mešnjak, prof. zgod. in soc.

Mestna občina Celje, Mladi za Celje

Celje, 2007

ZAHVALA

Zahvaljujem se mentorici prof. Heleni Mešnjak , ki si je vzela čas in mi pomagala pri izdelavi naloge, v kateri sem izvedela marsikaj novega in se tudi s tem veliko naučila. Zahvala gre tudi lektorici gospe Aleksandri Adam Knez, prof. ki mi lektorirala nalogo in pomagala z nasveti. Prav tako se zahvaljujem gospe Metki Nosan, prof. za tehnično obdelavo in tiskanje naloge.

Zelo vesela sem, da mi je uspelo narediti raziskovalno nalogo tako, kot sem si želela in predstavljala. Hvala svojim staršem, ki so me pri tem spodbujali, sošolkam in sošolcem.

Melita Sivka

KAZALO

<u>POVZETEK</u>	3
OPREDELITEV IN OPIS PROBLEMA	3
METODE RAZISKOVANJA	3
HIPOTEZE:	4
<u>PREDGOVOR</u>	4
<u>CIGANI ALI ROMI</u>	5
ZGODOVINA	7
NASELJEVANJE ROMOV V EVROPI	7
PREGANJANJA	11
<u>NASELJEVANJE ROMOV V SLOVENIJI</u>	12
<u>LEGENDA</u>	15
SINTI	15
OPIS CIGANOV	16
<u>JEZIK INDIJSKIH NOMADOV</u>	17
ROMSKA ABECEDA – ROMANI ALFAET	19
NEKAJ ROMSKIH BESED S PREVODOM V SLOVENSKI JEZIK	19
ŠTEVILKE	20
<u>IZOBRAŽEVANJE ROMOV</u>	20
INTEGRACIJA ROMSKIH OTROK	25
ROMI V VRTCU	26

ROMSKI OTROCI V OSNOVNIH ŠOLAH	27
SREDNJE ŠOLSTVO	28
VISOKO ŠOLSTVO	29
ODRASLI	29
<u>SLOVENSKE ZNANE OSEBNOSTI O ROMIH OZIROMA O SEBI:</u>	<u>30</u>
<u>PRIHODNOST ROMOV</u>	<u>33</u>
<u>KRATICE</u>	<u>35</u>
<u>ANALIZA HIPOTEZ</u>	<u>36</u>
<u>ZAKLJUČEK</u>	<u>37</u>
<u>VIRI IN LIRERATURA</u>	<u>39</u>
<u>INTERNETNI VIRI</u>	<u>41</u>

POVZETEK

V raziskovalni nalogi sem raziskovala Romsko zgodovino ter o njihovo šolanje v današnjem času. Ugotovila sem, da se Romi radi šolajo, se izobražujejo.

Kot v zgodovini tudi danes niso zaželeni v družbi. Ljudje so jih preganjali. Predvidevajo, da so prišli iz Indije, vendar na evropskih tleh niso imeli več prostora za ustanovitev svoje države.

Število izobraženih romskih otrok se z leti povečuje. V Sloveniji je nekaj programov in projektov, v katerih so vključeni Romski otroci. Na nekaterih šolah imajo prilagojene programe. Razdeljeni so v različne oddelke, ponekod so samo romski otroci, ponekod pa skupaj z drugimi otroki. Tako lahko spremljajo in primerjajo napredovanje med Romskimi in Slovenskimi otroki.

Ključne besede: Romi, Siniti, manjšinska zaščita.

OPREDELITEV IN OPIS PROBLEMA

V raziskovalni nalogi želim izvedeti, kdo so Romi in nekaj o njihovi zgodovini. Razjasniti želim besedi Cigan in Rom, kakšna je razlika med njima in kaj pomenita.

V Sloveniji je malo Romov oziroma Ciganov, želim pa poizvedeti nekaj o njihovem izobraževanju, ali imajo tudi svoje oddelke, posebne učne programe, ali morda celo šolo.

Večkrat je bilo omenjeno, da starši slovenskih otrok ne želijo, da se njihovi otroci družijo in učijo v istih razredih ali celo šolah z Romi. Menijo, da so romski otroci nevarni.

METODE RAZISKOVANJA

Pri pisanju naloge so uporabljene naslednje metode dela:

- Zgodovinska metoda, s katero sem na podlagi literature analizirala življenje Romov v preteklosti.
- Metodo analize in sinteze virov sem uporabila pri pisnih virih in informacijah in internetnih virov.
- Metoda generalizacije in specializacije, kjer sem posplošila posamezne podatke in jih primerjala.
- Metoda deskripcije, kjer opisujem dogodke.

HIPOTEZE:

- Romi se ne želijo izobraževati, ker jih v šolah sošolci zanemarjajo, starši slovenskih otrok jih ne marajo in ne želijo, da se otroci družijo z romskimi.
- Romi nočejo delati.
- Romi dobijo več socialne podpore kot revne slovenske družine, ki so je potrebne.
- Romi so nevarni, so tatovi, ubijalci, morilci ...

PREDGOVOR

V raziskovalni nalogi sem raziskala ali se Romi izobražujejo, izvedela veliko novega o njihovi zgodovini. V Sloveniji živijo na treh področjih: na Gorenjskem, na Dolenjskem in v Prekmurju. Ponekod so se že popolnoma asimilirali, drugod še ne. Pozanimala sem se, kakšna je razlika med besedama Cigan in Rom in ugotovila, da bistvene razlike ni, le to, da je Cigan beseda, ki je za večino ljudi kot žaljivka.

V Sloveniji sta dve vrsti ciganov. Delimo jih na integrirane »neprave Cigane« in integrirane »prave Cigane«.

Nepravi Cigani se obnašajo povsem običajno. So zaposleni, se držijo zakonov, plačujejo davke.

Pravi Cigani pa se ne želijo integrirati, saj naj bi to zanje pomenilo odstop od ciganskih navad in njihovega načina življenja. Zahtevajo svoje pravice, toda v zameno ne vračajo ničesar. Tega se zavedajo, vendar vseeno izkoriščajo.

CIGANI ALI ROMI

Cigan je etnična oznaka, ki so jo začeli v sodobnem času, v evropskih in tudi slovenskem jeziku opuščati. Beseda pomeni vse slabo oziroma negativno za človeka in prihaja iz hindujskega jezika. Cigan danes pomeni žalitev človeka in neprijetnost v družbi.

V evropskih državah jih imenujejo Cigani, nekako so se vrinili v evropsko življenje. Vplivali so na okolico in življenja mnogih, od njih so prevzemali jezik, običaje in vero. Prevzemali so tudi navade in pociganili mnogo stvari. Še vedno so izolirani kot Romi. Poleg Židov so najbolj opisovani, vzbudili so zanimanje mnogih raziskovalcev, umetniških in kulturnih ustvarjalcev.

Besedo cigan nadomešča beseda Rom, ki v romskem jeziku pomeni poročenega moškega in hkrati človeka. V večjem številu, v množini pomeni ljudi oziroma ljudstvo. Beseda Rom, jih povezuje z pradomovino in se še danes imenuje Cigane v Perziji.

Beseda Rom bi naj bila sorodna s sanskrtsko besedo doma, kar v starem indijskem jeziku pomeni ljudi, ki se ukvarjajo z glasbo in s petjem.

Menda je izraz Cigani žaljiv, zato se v uradni javnosti uporablja beseda Romi. Romi sami sebe imenujejo Cigani verjetno že stoletja in sami sebe ves ta čas gotovo ne žalijo. Za njih je žaljivo to, da proglašamo ime njihove skupnosti za žaljivo! Če je beseda Cigan dobila slabšalni prizvok je tako zaradi značajskih lastnosti pripadnikov te skupnosti. S preimenovanjem pa njihovih značajskih potez ne bomo spremenili.¹

Ciganska ali Romska zgodovina je dolgo živela v pravljicah in legendah. Romi zelo malo vedo o svojem poreklu, zato ponekod živijo brez verovanja v prihodnost in brez preteklosti.

Preimenovanje Romi so pripadniki etnične skupnosti prevzeli v Švici na kongresu leta 1979. Večina jih še danes imenujemo Cigani. V preteklosti, kot tudi danes, jih imamo za tujce in drugačne od sebe.

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) pozna kar nekaj besed s korenem -cigan-, kar nakazuje na izraze starejšega izvora, ki so se razvili na podlagi značilnosti, ki so jih pripisovali Ciganom. Teh besed se danes, v stilu puristov,

¹ <http://www.promin.si/svetovanje/problematika/ciganov.htm#top> (23.11.2006)

nekateri zavestno otepajo, češ da so nestrpne in imajo negativen pomen. Na tem mestu je dopustno napraviti sklep, da zgodovinsko negativna konotacija bržkone ni nastala zaradi kontinuitete dobrih, sprejemljivih ravnanj, temveč prav nasprotno, zaradi moralno spornih, nesprejemljivih in škodljivih ravnanj. Še več – v zvezi s tem korenom se je razvila kopica rekov in besednih zvez: »smejati se kot cigan belemu kruhu«, »cigan poje ovitek od čokolade, ki je srebrn, čokolado pa vrže stran«, »biti črn kot cigan«, »lagati kot cigan« ...²

² SSKJ

ZGODOVINA

ROMSKI SIMBOLI IN ZASTAVA

Pomen barv na zastavi:

- Modra barva: pomeni nebo.
- Zelena barva: predstavlja naklonjenost Romov do narave.
- Rdeči krog v sredini: potovanje in trpljenje Romov skozi čas.

Slika 1: Romska zastava

NASELJEVANJE ROMOV V EVROPI

Romi so narod, ki izhaja iz Indije. Legenda pravi, da so imeli vladarja, Cigana. Živeli so skupaj ob reki Sind, kjer sta vladala sreča in veselje. Vladar je imel brata, ki sta se imenovala Romano in Singan, ki naj bi bila prednika današnjih Romov in Sintov. Množične selitve romskih plemen naj bi se začele v 5. stoletju, nato pa še v 9. do 11. stoletja. Na ozemlje romskih plemenskih zvez so vdrla Arabci in povzročili njihov

razpad. Plemena Romov, Sintov in Kalesov so bila obsojena na umik, zato so zapuščala Indijo in se selila proti zahodu, preko prednje Azije proti Evropi. Skupine so se razdelile, ena je odšla na sever v Rusijo, večji del pa preko Turčije v Grčijo in po Balkanskem polotoku. Manjši del pa je odšel na Pirinejski polotok.

Danes živi na svetu približno 30 - 35 milijonov Romov, največ v Indiji. Čeprav nimajo svoje dežele, so ohranili mnogo skupnega v navadah, običajih in jeziku. Ime Cigan so dobile indijske nomadske skupine v Evropo že pred več stoletji. V začetku to ime ni pomenilo nekaj ironičnega in poniževalnega, negativen prizvok se je pojavil šele v 19. stoletju in je razširjen pri vseh evropskih narodih.³ Ime Rom se je začelo uvajati v novejšem času pri vseh ciganskih skupinah in je enako pri vseh evropskih ciganskih skupinah. Rom pomeni človek, tako označijo pripadnost ciganskemu narodu, beseda Roma pa pomeni ljudje. Sinte ali Sinde pomeni pripadnik Ciganov v Nemčiji, pomeni pa tudi naš človek, Sintí v slovenskem jeziku so ljudje.

V Sloveniji so se prvi Romi pojavili v 14. stoletju. Najprej so šli skozi ozemlje kot nomadi, v začetku 18. stoletja pa so se začeli stalno naseljevati. Danes jih v Sloveniji živi približno 7000.⁴

Indijski nomadi so dobili ime Cigani približno takrat, ko so se začeli preseljevati. Evropski staroselci so mislili, da so priseljenci začasni prebivalci, zato so se indijski nomadi svobodno gibali in potovali iz kraja v kraj, kakor so bili navajeni. V tem obdobju je bila Evropa naseljena in je bilo nemogoče, da bi si Romi ustanovili svojo državo. Tako so ostali nomadsko ljudstvo. V posameznih evropskih deželah so se oblikovale večje ali manjše romske skupnosti. Naseljevanje romskih skupnosti kažejo izbiro krajev, kjer so ostale še danes v velikem številu. Raziskave so pokazale, da večino romskega ljudstva živi v deželah vzhodne Evrope, Turčije, balkanskih dežel, Bolgariji, Romuniji, Madžarski, Grčiji in Albaniji. Največ Romov je v Romuniji. Tam jih živi nekaj čez dva milijona. Romom v Romuniji se je v zgodovini najslabše godilo. Romuni so zavračali nove priseljence. Imeli so širna posestva in potrebovali so delovno silo, zato so Rome zaslužnili.⁵

³ Roman Vodeb. Kakovost življenja Romov v občini Krško. 2002. Pedagoška fakulteta. Ljubljana.

⁴ IBID

⁵ Štrukelj Pavla. Romi na slovenskem.

V Bolgariji in Španiji jih je približno 750 000, na Madžarskem in Slovaškem pa po pol milijona.

Kot je znano so Romi narod, ki se je odločil, da bo obšel svet in se vrnil nazaj v svojo deželo, ki je ni več. To potovanje se je vleklo dolga stoletja vse do danes. V preteklosti so se razdelili po plemenih in potovali vsak na svojo stran. Zašli so, se izgubili, prvotni namen potovanja je izgubil smisel, niso vedeli več kam. Zavedali so se, da dežele nimajo več. Nehote so postali so nomadi. To jih je spremenilo.

Začetek potovanja se je začel približno iz Indije in njene okolice. Določenim se je potovanje končalo v Turčiji, Romuniji, Rusiji, Avstriji, Nemčiji, Belgiji. Nekaterim je uspelo priti do Anglije ali celo Amerike. Preživljali so se s cirkusom, petjem, ženske s plesom, pa tudi z nedopuščenimi deli. Preživeti so morali. Družine so naraščale kar na potovanjih, saj so potovali iz vasi v vas, iz mesta v mesto, iz dežele v deželo. Nikjer niso bili zaželeni. Ljudje so jih imeli za necivilizirane, neizobražene, brez stabilne kulture. Bili so narod brez države in tako tudi narod brez uveljavitve v svetu.

Ko je v 18. stoletju razsajala črna kuga, so imeli Rome za glavi izvor in prenašalce te grozovite bolezni. Ker so bili Romi nomadi, narod ki se je vedno selil so verjeli, da so tudi glavni krivci za prenos smrtonosnega virusa. Romski narod je veliko pretrpel zaradi svojega načina življenja. V Angliji, Franciji in še ponekod so jih sežigali na grmadah, kamenjali, predvsem odganjali. Oni pa so potovali naprej v upanju, da bodo našli deželo, v kateri se bodo lahko ustalili, uveljavili, kjer bodo njihovi otroci imeli boljše življenje.⁶

Od nekdanj so se preživljali s prodajo različnega blaga. Prodajali so to kar so imeli, kar so dobili ali celo to, kar so si prilastili. Preživljati so morali svojo družino. Bili so brez poklica, brez zemlje, da bi lahko delali, brez vere, da bi verjeli vanjo. Edina njihova vera je bila vera v družino. Vso otroštvo so jim starši razlagali o pomembnosti družine, da je treba skupaj držati. To pomeni ne zapustiti družine, čim prej si jo ustvariti, čim večjo, saj je to edina vrlina življenja. To verovanje je tudi pripomoglo k temu, da so njihove družine bile vedno večje. Verjeli so v poglavarja, ki bo najbolje odločal za njih, tudi v 20. stoletju, ponekod tudi danes.⁷

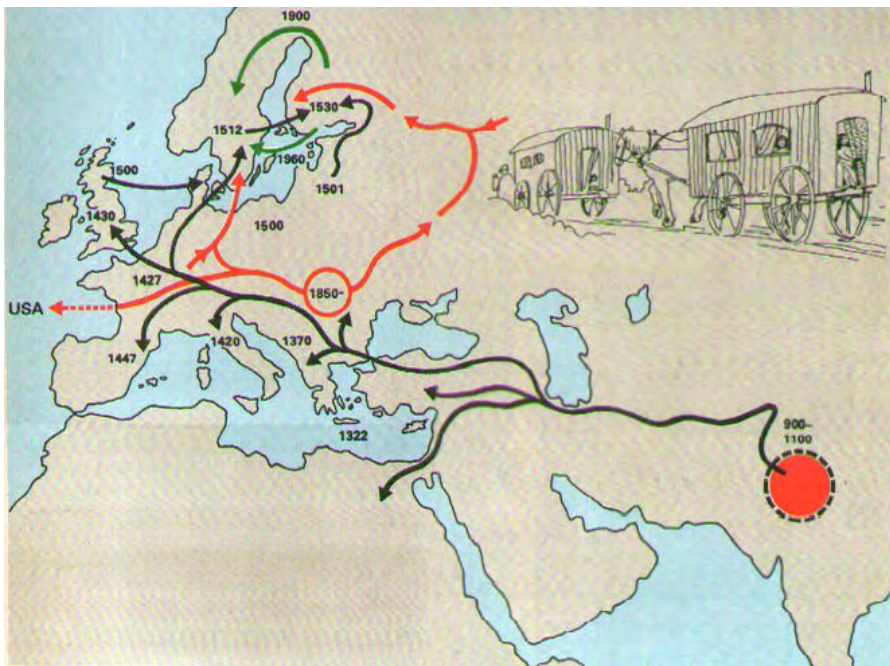
Posamezniki so se v rosnih letih odcepili od svoje družine, se prilagodili načinu življenja in sprejeli vero tiste dežele v kateri so bili, se izobraževali, da bi obstali.

⁶ http://www.kreart.si/romano_pralipe/index.php?section=12 (14. 01. 2007)

⁷ IBID

Romi so razkropljeni po celem svetu. Med njimi so bogati, revni, dobri, nagajivi, pa tudi taki, kateri še vedno živijo v kolibah in šotorih.⁸

Cigani, ki so prišli v Evropo iz indijske podceline, točneje iz območja Pandžaba na severovzhodu Pakistana so se v Evropi pojavili že pred 800 leti. S svojim nomadskim načinom življenja so se selili predvsem po vzhodnem in jugovzhodnem delu celine. Kot nomadi so bili pač navajeni ostati na nekem področju le toliko časa, dokler so se tam lahko po njihovih skromnih kriterijih normalno preživeli. Kot nomadski lovci in nabiralci so se naselili med poljedelske Evropejce. Za razliko od njihove prejšnje domovine pa evropska klima ne omogoča celoletnega nabiralništva, zato so morali spremeniti tudi prehrabne navade. V gozdu je relativna obilica hrane le v poletno-jesenskem času. Zaradi danosti novega okolja so se zato najraje naseljevali v varni samoti, a v primerni bližini naselij, kjer je bila hrana celo leto.⁹

Slika 2: Priseljevanje Romov

Ena izmed legenda pravi, da so evropski Romi prišli iz Egipta. Vendar pa je nova genska študija pokazala, da izhajajo iz majhne populacije, ki se je pred okoli 1000 leti razvila iz prednikov Indijcev. Raziskave Univerze iz Zahodne Avstralije so zajele 8 do 10 milijonov evropskih Romov. Raziskovalna skupina je prišla na idejo o potomstvu Romov davne indijske populacije z odkritjem, da gre za določene enake genske

⁸ IBID

⁹ http://www.povej.net/forum\Ciganov_datoteke\Ciganov. (20. 11. 2006)

mutacije pri skupinah ljudeh, ki naj ne bi bile direktno povezane. Raziskovalna skupino je prepričana, da imajo po desetih letih natančnih genskih raziskav odličen dokaz o izvoru Romov. Ideja, da Romi izhajajo iz Indije, je bila prvič podana že pred približno 200 leti. Utemeljena je bila le na podobnosti obeh jezikov. Raziskovalci so se odločili predstaviti najboljše možne dokaze - biološke dokaze o tem, da Romi izhajajo z Indijske podceline. Podrobnosti študije je mogoče prebrati v zadnjem izvodu revije American Journal of Human Genetics.¹⁰

PREGANJANJA

Evropejci z Romi niso nikoli lepo ravnali, prijazno in ljubeznivo. Najhuje so z njimi postopali Hitlerjevi nemški nacionalni socialisti. Bili so podobni Judom; soočeni z možnostjo uničenja.

Obtoževali so jih vseh gnusnih zločinov, posilstev, ugrabitev otrok in kraj. Nekateri so jih dolžili kanibalstva. Zaradi teh klevet so leta 1782 ogrski vojaki veliko Romov pregnali v močvirja in jih utopili. Tudi Cerkev je z Romi grdo ravnala. Svoje početje je opravičevala z navedbo, da je to prekleto ljudstvo, ki ga je Kristus preklel. Prodajali so jih na suženjskih sejmih in raznih javnih dražbah. Sužnji so delali in živeli v težkih razmerah in prenašali krute kazni. Pošiljali so jih v gore kopati zlato, kjer so živeli v koncentracijskih taboriščih.¹¹

Čeprav se je počasi spreminjal odnos do Romov, jim vseeno ni bilo lepo. Marija Terezija – avstrijska vladarica je leta 1761 sklenila, da bo Rome vključila v madžarsko družbo. Po novem bi se naj imenovali Novoselci in ne več Cigani. Poskus Marije Terezije, da bi spremenila njihov star način življenja in spravila otroke v šolo, so Romi šteli za brezsrčnost. Za njihovo željo, da bi živeli na robu družbe, je pokazala z malo razumevanja. Suženjstvo v Romuniji so odpravili šele leta 1855.¹²

¹⁰ <http://www.povej.net/forum/viewtopic.php?t=1806&start=0&postdays=0&postorder=asc> (10. 12. 2006)

¹¹ <http://www.promin.si/svetovanje/problematika/ciganov.htm#top> (19. 10. 2006)

¹² IBID

NASELJEVANJE ROMOV V SLOVENIJI

Ime Cigan omenjajo arhivski zapisi iz 14. stoletja v povezavi s poklicem kovač. V Sloveniji so živeli Cigani že v 14. stoletju. Pomemben vir je škofijska sodna kronika iz Zagreba, ki omenja Cigana iz Ljubljane.

Cigani so znani po tem, da so potujoče ljudstvo, ki nimajo stalnega doma. Pomembni viri, dokazi ugotavljajo navzočnost prvih ciganskih družin na slovenskih tleh. Prvi val indijskih nomadov, ki so se selili proti zahodu, se je dotaknil tudi naših krajev. Po tem sklepamo, da je nekaj ciganov in njihovih družin ostalo v Sloveniji. Ostali, ki pa so samo potovali, je ostalo le ime.

Odločnejše omembe Ciganov v Sloveniji so šele od 17. stoletja dalje. Mnogo zapisov je ohranjenih v sodnih listinah, odredbah in v okrožnicah, ki so obravnavale in urejevale problematiko teh ljudi. Dokumenti pogosteje govorijo o Romih na Dolenjskem, Gorenjskem in v Prekmurju.

17. stoletje je za indijske nomade znano kot čas preganjanja in sovražnosti. Sovražnost se je kazala tudi pri nas. Ohranjeni viri pravijo, da so v Ljubljani izvršili smrtno obsodbo nad Ciganom Andrejem iz Kranja.

Arhivski zapisi o Ciganih v Sloveniji so vedno bolj pogosti, še posebej v 18. stoletju. Ohranjena sta bila dva rabeljska računa o opravljenih obsodbah nad Cigankami. V prvem in drugem so omenjene štiri ženske Ciganke so bile usmrčene, eno pa so samo mučili. Vsi ti viri torej dokazujejo, da so Cigani živeli v Sloveniji in sicer na Gorenjskem in v Ljubljani. Bili so znani tudi drugod po slovenskem ozemlju, kar razlagajo matični zapisi.

Večina evropskih oblasti jih je strogo obravnavala. To je vidno iz uradnih listin, ki jih je avstrijska vlada pošiljala tudi uradom naših krajev. Pisalo je, da naj Cigane preženejo iz dežele. Vsi naslednji ukazi so imeli podobno vsebino s pripombami, da so Cigani vohuni in ogleduhi. Odredbe so veljale za avstrijske dežele. Cigani so bili preganjani tudi v Sloveniji.

Naseljenost Ciganov pri nas kaže značilno izbiro krajev, ki je bila pogojena v preteklosti. Ostali so v tistih krajih naše dežele, ki so blizu sosednjim pokrajinam z velikih številom ciganskim prebivalstvom. Danes živi v Sloveniji po uradnih cenitvah le 7000 Romov, po neuradnih pa 10000.

7. Prebivalstvo po narodni pripadnosti, Slovenija, popisi 1953, 1961, 1971, 1981, 1991 in 2002¹³

	1953	1961	1971	1981	1991	2002
Narodna pripadnost						
Število						
SKUPAJ	1466425	1591523	1679051	1838381	1913355	1964036
Narodno opredeljeni						
Slovenci	1415448	1522248	1578963	1668623	1689657	1631363
Romi	1663	158	951	1393	2259	3246

Prebivalci, ki so se po narodni pripadnosti opredelili za Rome, po občinah, Slovenija, Popis 2002¹⁴

SLOVENIJA	3246
Maribor	613
Novo mesto	562
Murska Sobota	439
Ljubljana	218
Puconci	137
Kočevje	127
Šentjernej	98
Metlika	90
Lendava/Lendva	86
Tišina	86
Črnomelj	85
Črenšovci	63
Cankova	56
Rogašovci	51
Ribnica	49
Semič	47

¹³ <http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/SLO-T-07si.xls> (12.1. 2007)

¹⁴ <http://www.stat.si/popis2002/gradivo/informacija-96.pdf> (12.1.2007)

Brežice	42
Krško	37
Velenje	34
Turnišče	29
Ivančna Gorica	27
Miklavž na Dravskem polju	25
Beltinci	23
Jesenice	21
Hoče – Slivnica	19
Lenart	16
Trebnje	16
Starše	14
Kranj	12
Kuzma	10
Slovenska Bistrica	10
Druge	104

Njihov način življenja je za večinsko prebivalstvo pravi izziv. Cigani, ki so naseljeni v naših krajih, niso prišli naenkrat z ene strani. Največ jih je bilo s severovzhodne strani. Družine so se naselile v obmejnih krajih.

Drugi val Ciganov je prihajal z jugovzhoda. Bili so pravi nomadi in so po naših krajih le potovali. V Sloveniji so ciganske skupine maloštevilne in jih ločimo v tri skupine, rodove. Med seboj se razlikujejo po različnih ciganskih narečjih, po krajih, v katerih so se naselili. Ločimo gorenjske, dolenjske in prekmurske Cigane. Zaradi priselitve iz drugih krajev, jim pravimo da so gorenjska skupina nemški Cigani, dolenjski hrvaški in prekmurski madžarski Cigani.

Gorenjski Sintovi so najmanjša, prekmurski Romi pa je največja skupina. Sintov je v Sloveniji približno 200 in se bojijo, da bi izumrli.

Prekmurski Romi so se pri nas za stalno naselili. Jezikovno in zgodovinsko so podobni gradiščanskim in Madžarskim Romom.

Dolenjski Romi so druga največja skupina Romov in so naseljeni na območju okoli Krškega in Novega mesta. Gospodarska situacija Romov je zelo slaba. Romski otroci

se komaj v osnovni šoli naučijo slovenskega jezika, kar je njihova slabost in tudi težava pri zaposlovanju.

Za izboljšanja situacij Romov v Sloveniji, so ustanovili (1991–1996) šest romskih društev (Krško, Novo mesto, Velenje, Puconci, Srdica in Murska Sobota). Društva so združena v Zvezi Romskih društev Slovenije, vsako leto priredijo mednarodni romski tabor, pri katerem so v ospredju kultura, zgodovina, etnologija in romski jezik.

Cigani v osnovi svojega nomadskega življenja vse do danes niso spremenili. Sproti so nabirali v svoji okolici tisto, kar so potrebovali za preživetje. Prava Indija Koromandija torej. Ker so živila velikokrat našli brez slabe vesti tudi na njivah poljedelskih domačinov, je med njimi kmalu prišlo do konfliktov in preganjanja Ciganov, saj je lahko tudi v povprečnih letih to pomenilo za delovne domačine stradanje ali celo smrt.

LEGENDA

Ena od mnogih legend pravi, da so Romi živeli ob reki Sind v Indiji. Imeli so vladarja cigana, ki je imel dva brata imenovana Romano in Singel. Prednika naj bi bila današnjih Romov in Sintov. Na njihovo ozemlje bi naj vdrli Arabci, zato so se začeli seliti proti zahodu. Sintini so se večina preselili na območje Nemčije. To, da so slovenski Sintini prišli iz Nemčije, pa dokazujejo njihovi priimki.¹⁵

SINTI

Sintov je v Sloveniji kakih šestdeset družin, poseljenih po Jesenicah, Radovljici in Bledu. Morda še kakšnih deset družin je zunaj Gorenjske. Ločnica med Romi in Sintini je precejšna, med seboj se nikoli niso poročali. Gorenjski Sintini so uganka. Eni pravijo, da so prišli iz Indije, drugi, da so iz Egipta. Vemo, da so bili Sintini v Evropi pred Romi in smo se poselili na območju Nemčije in Avstrije. Sedaj živijo Sintini v Nemčiji. Sintov je okoli 70.000 in 40.000 Romov.

¹⁵ bilo objavljeno v posnetku o Romih v oddaji Preverjeno

Sinti iz Francije in Italije, ki so poleti 2004 v manjši karavani, sestavljeni iz solidnih prikolic, opremljenih s satelitskimi krožniki, obiskali Slovenijo in s tem vznemirili Slovenijo in njene prebivalce. Sinti so evangeličan in so verski fanatiki in ni stanovanja, kjer ne bi bilo vsaj enega Marijinega kipca ali Svetega pisma.¹⁶

V srednjem veku so Sinti uživali pokroviteljstvo močnejših, ker so jih zabavali. V Avstriji so bili posebej zaščiteni, ker so delali kot glasbeniki na dvoru. V šotorih niso živeli nikoli. Potovali smo v posebnih osem ali devet metrov dolgih vagonih¹⁷ brez elektrike in brez sanitarij - kakor v živinskih vagonih. Vse Rome dajemo v en žakelj s kočevskimi in novomeškimi Romi, a Sinti so bolj civilizirani, bolj prilagojeni.¹⁸

OPIS CIGANOV

Večina opisov Ciganov omenja temno polt ali črni Cigani. Velikokrat je omenjeno, da so Cigani grdi in črnega obraza, vendar lepega, bistrega in zaljubljenega pogleda. Črnim očem pripisujejo hipnotično moč, kateri se mlada dekleta ne morejo upreti. Ljudsko izročilo opisuje samo zavestno vedenje. Zelo radi naj bi se spogledovali z dekleti ter jih zapeljevali in osvajali.

Prav neverjetno je, da se Cigani v vseh teh letih in obilici časa, niso nikdar niti poskušali sami preživljati s kmetovanjem in se tako prilagoditi novemu okolju. Vnašanje navad, ki jih drugi vidijo kot škodo in vztrajanje pri teh navadah oz. neprilagodljivost pa gotovo v vsakem okolju, ne le v Evropi naleti na odpor avtohtonega prebivalstva.

Tako v vrtcu, šoli, družbi in na delovnem mestu veljajo ponekod bolj, drugje manj stroga pravila. Toda neupoštevanje pravil in navad kmalu naletijo na neodobranje in sankcioniranje, kar je za vsako socialno skupnost razumljivo. Zakaj bi družba za krajo, povzročanje škode, motenje posesti, itd. domačina brez slabe vesti obsodila, če pa to isto stori Cigan je že kar sprejemljivo, da ga roka pravice ne doleti. To vodi v očitno neenakopravnost ter v le še globlji konflikt med domačini in Cigani.

¹⁶ Hahonina Ksenja. Kdo so Sinti, kaj hočejo v Sloveniji in kako jim to uspeva. Mladina 45. 2004.8. november. Str.19 .

¹⁷ IBID

¹⁸ IBID

Slovenska država še vedno nima pravega pristopa k reševanju ciganske problematike. Brezplačna delitev stanovanja in zagotovljeni denarni prispevki privabljajo nove Cigane s področja Balkana. V Sloveniji ni znanega primera, ko bi država izgnala nelegalno priseljene Cigane in jih vrnila na Hrvaško. V bistvu država sploh nima nadzora nad Cigani in njihovim priseljevanjem. Tako se ciganska naselja nenehno večajo in vsakdo lahko kadarkoli zaprosi za pomoč, saj ni jasno ali je bil tu že prej ali ne.

V demokratičnih državah je zelo nenavadna gesta, da bi ilegalnim priseljencem brez izobrazbe gradili naselja in delili denarno pomoč. Tako v ZDA kot v Avstraliji in pa tudi v drugih državah sploh ni mogoče priti v državo brez izrecnega povabila. Če se kdo tja ilegalno prebije lahko računa kvečjemu na zelo kratkotrajno bivanje pred izselitvijo.¹⁹

Cigani niso nezaželeni zaradi svoje barve polti, telesne višine ali glasu, pač pa zaradi svojega odnosa do okolice. Sploh ni vprašanje ljudi, ki so rojeni kot Cigani, pač pa je vprašanje ciganskega odnosa, ki ga najdemo včasih tudi pri tistih, ki niso ciganske krvi in obratno. Res pomemben je odnos, spoštovanje, razumevanje. Kar človek s ciganskim odnosom daje svoji okolici, to naj tudi sam prejme od nje.²⁰

JEZIK INDIJSKIH NOMADOV

Med skupinami indijskih nomadov v Evropi, so nastajale jezikovne razlike. Spremembe so se kazale med potovanjem po balkanskem polotoku. Cigani so si od domačih prebivalcev izposojali besede, še posebej takrat, ko so se ustavili in naselili v kakem kraju. Ciganski jezik se je plemenitil s tujimi besedami na potovanjih in v vseh časih. Novi jezikovni pojmi in izrazi, ki so jih nomadske skupine sprejemale v novem okolju, so se oblikovala številna evropska ciganska narečja.²¹

¹⁹ <http://www.promin.si/svetovanje/problematika/ciganov.htm#top> (19. 10. 2006)

²⁰ IBID

²¹ Štrukelj Pavla. Romi na slovenskem.1980. Ljubljana.

V vzhodni Evropi in na Balkanu se je ohranil izvirnejši jezik, kot na zahodu celine. Eden izmed vzrokov je način nomadskega življenja, ki je skupine ločeval od domačega prebivalstva.

Romi na Slovenskem nimajo tako različnih narečij kot druge evropske skupine. Jezik je sicer enoten, vendar vsebuje izposojenke, ki so jih sprejeli v novem okolju.

V Sloveniji so Romi razdeljeni na tri skupine. Sestavljajo tri narečne skupine. Vzrok za narečja, je izvor iz več evropskih dežel.

Gorenjska skupina Romov govori narečje avstrijskih Sintov, dolenjska skupina govori narečje hrvaških Romov in prekmurska skupina govori narečje madžarskih Romov. Vse skupine imajo svoje narečje, ki se med seboj tako zelo razlikujejo in zato se Romi med seboj težko sporazumevajo.

ROMSKA ABECEDA – ROMANI ALFAET

A – a, A	Kh (kh, ćh, čh) – kh, KH
B – b, B	L, lj – l, L
C – c, C	M – m, M
Č – ć,Ć	N – n, N
Čh*, šj – čh, ČH	O – o, O
D – d, D	P – p, P
E – e, E	Ph – ph, PH
F – f, F	R – r, R
G (g, dj, dž) – g, G	R, r – rr, rr
H – h, H	S – s, S
trdi H – x, X	Š – š, Š
I – i, I	T – t, t
J – j, J	Th – th, TH
K (k, ć, č) – k, K	U – u, U

NEKAJ ROMSKIH BESED S PREVODOM V SLOVENSKI JEZIK

Aja, aji – gotovo, vendar	Pani – voda
Akor – potem	Papo – oče, stari oče, ded
Bahtalo – srečen	Petrél – prositi, moliti
Barnamte – imeniten, dober (iz. nem. vornehm)	Rani – gospa
Bilačo - hudoben	Phenava, penav – govoriti, povedati
Čindel – ogoljufati	Pomot, pomoc – pomoč
Dad, dat – oče	Slobot – slovo
Dar – strah	Si, dsi, zi – srce
Dis, diz – mesto	Džipen – življenje
Drom, dromo – cesta	Sunidjava – sanjati
Kurhara – nedelja	Suno – sanje
	Gra – konj

Sunt – zdrav (nem. gesund)

Vava – priti

Helfer, hajfrel – pomagati

Šasti, sasto – zdrav

Veš, voš – gozd

Kamiben, kamibe – ljubezen

Vinta, vinda – veter

Kher – hiša

Začminel – začeti

Žanel, džanov – vedeti

Kiralkinja – kraljica

Perikejrav- hvala

Vuja – veselje

Habarov – vojna

Kudolinel – prositi

Lačo – dober, prijazen

Loj, lovo, lovi, love – denar

Mal – prijatelj

Misti, mišto – dober

Mojakro – gostilna

Mula – umreti

Nasja, našav – teči, pobegniti

Nasvalo, naselo – bolan

ŠTEVILKE

Ena.....djek

Dve..... duj

Tri..... trim

Štiri..... štaur

Pet..... .paunč

Šest..... šouv

Sedem..... ehta

Osem.....ofto

Devet.....enja

Deset.....deš²²

IZOBRAŽEVANJE ROMOV

»Slovenija vlaga precej naporov za vključevanje Romov v vrtce, obvezno šolo in za njihovo integracijo v večinsko kulturo. Predšolski otroci Romov so v slovenske

²² Štrukelj Pavla. Romi na slovenskem. 1980.Ljubljana

vrtnice vključeni na tri načine. Največ jih je integriranih v običajne oddelke. Značilen je majhen delež romskih otrok, vključenih v predšolsko vzgojo v vrtcih.

Država posebej obravnava in šolam priznava ugodnosti za vzgojo in izobraževanje romskih učencev. Za individualno ali skupinsko delo z romskimi učenci v šolskem procesu namenja dodatna finančna sredstva, ima ugodnejše normative za oddelke z Romi, posebej financira prehrano, učbenike, ekskurzije ipd., za vse pedagoške vrste študija država študentom romske pripadnosti odobri štipendijo, financirala pa je tudi nastanek prvega delovnega zvezka za poučevanje romskega jezika. V okviru Zavoda RS za šolstvo deluje študijska skupina učiteljev, ki poučujejo romske učence. Žal pa je izstop učencev Romov iz šolskega sistema že v osnovni šoli nesorazmerno velik. Osnovna težava je neznanje slovenskega jezika, sledi nestalen obisk oziroma izostajanje od pouka in učna neuspešnost.

Nizka izobrazbena raven Romov v kombinaciji z drugačnimi življenjskimi navadami in pogoji ne omogoča enostavnih rešitev na področju sistema vzgoje in izobraževanja. Delež otrok, ki končajo osnovno šolo, je še vedno nizek, kar vpliva na potrebe po izobraževanju odraslih Romov.

Ključni problemi, ki so v dosedanjih konceptih ostali nerešeni, so: inkluzija/vključevanje vs. segregacija;

- Jezik;
- Kultura;
- identiteta;
- neprilagojena organizacija dela;
- nizka pričakovanja glede šolske uspešnosti romskih otrok (odnos do izobraževanja);
- neupoštevanje socialno-kulturnih in drugih okoliščin;
- razvrščanje romskih otrok v šole s prilagojenim programom.«²³

²³ STRATEGIJA VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA ROMOV V REPUBLIKI SLOVENIJI.
<http://www.lids.si/bin?bin.svc=obj&bin.id=2621> (21. 02. 2007)

Delitev romskih otrok v šolah. »Le izobraženi otroci Romov bodo sposobni spremeniti svet, v katerem živijo«²⁴ Na »Dvorazredni osnovni šoli v Štrekljencu« je podatek o prvem vpisu romskega otroka v šolo. 6.12.1923 je devetletni Albin Hudorovac kot prvi vpisan romski učenec, prestopil šolski prag. V matičnem listu je bil voden štiri leta, vendar zaradi slabega šolskega obiska »neredovan«.²⁵

V občini Semič so ob pregledu na osnovni šoli ugotavljali, kakšna skrb je bila posvečena romski populaciji učencev.²⁶

Ugotovili so, da je bila organizirana in načrtna skrb za vzgojo in izobraževanje romskih učencev v šolskem letu 1987/1988, ko je na podružnični šoli na Štrekljencu začel delovati romski oddelek za otroke iz čistega romskega naselja Sovinek. Najprej jih je bilo vpisanih deset, vendar le 6 jih je redno obiskovalo pouk. Aprila 1988, ker so se Romi preselili, je oddelek prenehal. Šolsko leto 1994/1995 so zopet iz naselja Sovinek všolali šoloobvezne romske otroke. Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport jim je vsako leto odobrilo dodatnega učitelja za romski oddelek in za skupinsko pomoč Romom.

Prelomno šolsko leto je bilo leto 2001/2002, ko so šolo začeli obiskovati vsi šoloobvezni romski učenci. V institucionalno predšolsko vzgojo so bili vključeni vsi romski otroci. Vključenost v vrtec bi naj po predvidevanjih vplivala pozitivno na nadaljnje izobraževanje.

Izvedli so raziskavo, v kateri so analizirali in predstavljali prednosti in slabosti različnih modelov organizacijskih oblik izvajanja vzgojno–izobraževalnega dela z učenci Romi na šolah in v vrtcih. Zanimalo jih je, kaj menijo o čistem romskem oddelku in ali je bolje, da so romski otroci integrirani v redne oddelke. Ena od anketiranih vzgojiteljic je bila prepričana, da morajo biti romski oddelki izključno čisti. To pomeni, da so v oddelku le romski otroci iz čistega romskega naselja. Drugi dve vzgojiteljici in socialna delavka pa so menile, da je dobro, če so romski otroci vključeni v redne oddelke, saj se tako lahko spoznajo med seboj, vidijo in

²⁴ Tancer Mladen. Pogled v raziskovanja o Romih. Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem in osnovnošolskem obdobju. 1991 Ljubljana (ZRSS). Str. 76

²⁵ IBID

²⁶ <http://www2.arnes.si/~osnmbos1s/integracija.htm> (23. 11. 2006)

sprejmejo svoje drugačnosti. Vzgojitelji jih naučijo tolerance od drugačnih, saj so otroci v tem obdobju manj kritični do svojih vrstnikov.

- Čisti romski oddelek.

Otroci, ki niso obiskovali vrtca niso poznali osnove higienskih navad, niso obvladali slovenskega jezika, in nimajo osnov za uspešno delo v rednem oddelku. Oblika je primerna za tiste učence, ki imajo nižje sposobnosti, saj se delo lahko prilagaja glede na zmožnost učencev, poleg prilagojenega programa je možno vnesti v pouk tudi elemente higiene in vzgojo za življenje v drugačnem civilizacijskem okolju ter gojiti njihovo kulturo. V takem oddelku je lahko več možnosti za prilagajanje otrokovim trenutnim potrebam in sposobnostim. Vzgojitelji imajo bolj individualizirano delo in pristop k otroku, saj je v rednem oddelku zaradi večjega števila učencev težje izvedljivo.

Slaba stran vzgojno–izobraževalnega programa je, da učenci Romi niso vedno v neposrednem vsakodnevnem stiku z drugimi otroki in so v procesu socializacije lahko prikrajšani za veliko izkušenj. V heterogenem oddelku bi lahko opazovali neromske otroke in se tako srečevali z različnimi vedenjskimi navadami. Lahko bi se bolje naučili slovenskega jezika. Lažje bi jim bilo, saj bi se veliko več pogovarjali in sodelovali med seboj. Vzgojitelji so menili, da bodo Romski otroki kljub primanjkljaju nadoknadili v višjih razredih, ko bodo imeli več znanja o medsebojni komunikaciji, nekaj samozavesti pri reševanju težav, ki naj bi jo pridobili skozi nekaj let izobraževanja v čistem romskem oddelku.

Nekatere učitelje je to motilo. Ni se jim zdelo prav, saj je spominjalo na segregacijo. Menili so, če so romski otroci zaprti v svojem krogu, se ne morejo naučiti veliko stvari od neromskih vrstnikov in tudi ne spoštujejo učiteljev, kot bi morali. Bili so mnenja, da čisti romski oddelki diskriminirajo otroke, poudarjeno je »ti si civil, ti si Rom« in je za bodoče delo ta delitev načrtno kopičenje problemov v skupnosti – nestrpnost in neprilagodljivost.

- Delno čisti oddelek

Učitelj za skupinsko pomoč Romom pri urah slovenščine in matematike, ki le ti potrebujejo pomoč je menil, da je taka oblika dela z romskimi učenci ustrezna v

primeru, da sta zagotovljena dva pogoja: otrok mora biti navajen šolskega sistema dela in je učno dovolj sposoben slediti tekoči snovi ter dejavnostim, dodatna vsakodnevna pomoč pri slovenskemu jeziku in pri matematiki pa je zaradi slabega razumevanja in izražanja romskih otrok v slovenskem jeziku obvezna.

Romski otroci so zelo občutljivi, saj imajo občutek, da niso zaželeni, da jih vrstniki ne marajo. Ob vzgojiteljih za skupinsko pomoč se počutijo varnejši. Organizirali so pomoč le v matičnem razredu, kjer jih je bilo težje usmerjati k delu in niso bili motivirani. Romskim učencem se v delno čistih oddelkih ponuja priložnost, da včasih spremljajo redni pouk slovenščine in matematike, odvisno od predznanja in razumevanja, pri ostalih predmetih pa imajo možnost osvojiti učne cilje. Lahko se izkažejo na področjih, pri katerih se učijo in delajo lažje (pri glasbeni in likovni vzgoji).

Intervjuvanci so se strinjali o ustreznem pristopu temeljnemu predmetu, ki omogoča učencem napredovanje ter jim nudi možnost za osvajanje rednega učnega programa. Kot težava se pojavlja le komunikacija med učitelji, saj vsi učitelji niso pripravljeni sprejeti drugega učitelja v razred. Potrebno je skupno sodelovanje obeh učiteljev pri načrtih in izvajanju, ta vrednotenju doseženih ciljev. Ugotovili so, da je delno čisti oddelek primernejša oblika vzgojno–izobraževalnega programa, dela učencev Romov. Več je strpnosti v razredu, učenci se bolje počutijo in nimajo občutka zanemarjanja.

- Heterogeni oddelek

Strokovni delavci so bili mnenja, da je integracija romskih otrok v redne oddelke, ko so romski otroci med vrstniki neromskih otrok, deležni enake pomoči kot ostali neromski otroci kadar jo potrebujejo, najprimernejša oblika tega programa je le, če so navajeni na šolski sistem dela in učno toliko sposobni, da lahko sledijo snovi in dejavnostim. Omogočena multikulturna vzgoja, strpnost med sošolci je večja. Romski otroci vključeni v redni oddelek izgubijo občutek drugačnosti in odtujenosti ter občutek, da niso dobrodošli, saj tudi oni doživljajo pripadnost k skupini vrstnikov v katero se na enak način kot neromski otroci tudi vraščajo.

Na podlagi dolgoletnih izkušenj dela z romskimi otroci, so ugotovili da je integracija romskih otrok v redne oddelke, ko so romski učenci med neromskimi

vrstniki najprimernejša oblika vzgojno izobraževalnega dela z učenci v šolah in v vrtcih.

INTEGRACIJA ROMSKIH OTROK

Integracija romskih otrok v redne oddelke je za uspešno realizacijo zastavljenih ciljev obvezna delna prisotnost drugega učitelja. Vključitev v projekt »zagotavljanje enakih možnosti za izobraževanje romskih otrok« (Projekt je izvajal Razvojno – raziskovalni center pedagoških iniciativ Korak za korakom na Pedagoškem inštitutu v sodelovanju z Ministrstvom za znanost, šolstvo in šport Slovenije ter Roma Education Initiatives iz Budimpešte). V šolskem letu 2003/2004 uspešno vključil v 1. razred devetletke še romsko asistentko – Romko, ki je skrbela predvsem za dobro komunikacijo med učenci Romi in ostalimi v oddelku.

Romska asistentka je bila predvidena tudi v vrtcu.

V projekt sta bili vključeni tudi OŠ Leskovec pri Krškem in OŠ Frana Metalka Škocjana. Šole v projektu so želele povezati in skupno iskati primere dobre prakse.

Projekt naj bi trajal tri leta. V šolskem letu 2002/2003 so ga izvajali v vrtcih, v šolskem letu 2003/2004 so ga izvajali v prvem razredu, v šolskem letu 2004/2005 pa so ga izvajali še v drugem razredu. Program so izvajali po metodologiji korak za korakom (KZK).

Cilji, ki so jih želeli doseči:

- popolna integracija romskih otrok v redne oddelke tako v vrtcu kot v šoli;
- vključevanje romskega asistenta (z obveznim poznavanjem romskega jezika) tako v vrtec kot v 1. razred;
- dodatno izobraževanje vzgojiteljic, učiteljic in romske asistentke za delo z romskimi otroki;
- uvajanje metodologije KZK v razredu;
- dvig kakovosti dela v šoli in vrtcu;
- gojiti multikulturalnost;

- zmanjševati nestrpnost med Romi in Neromi;
- poglobiti sodelovanje s starši romskih otrok;
- pri iskanju ustrežnejših rešitev za ustvarjanje pogojev integracije in desegregacije Romov se bomo povezali se z vsemi institucijami v občini, ki se ukvarjajo s problematiko Romov.

ROMI V VRTCU

V Sloveniji deluje 272 samostojnih vrtcih ali vrtcev pri OŠ. Približno v 40 vrtcih so vključeni tudi romski otroci. Največ jih je na Dolenjskem v Posavju, na Štajerskem, v Prekmurju in v Beli krajini. Ministrstvo vodi evidenco romskih otrok, ki so vključeni v homogene oddelke. Vanje je vključenih 157 otrok.

Otroci Romov so v predšolski program in v vrtce vključeni na tri načine. Največ jih je integriranih v običajne oddelke. Veliko manj jih je vključenih v romske oddelke, kjer so samo romski otroci ter romske vrtce. V vrtce se vključujejo tam, kjer so v bližini njihovih naselij ali celo v naselju. V primeru, da so romski otroci oddaljeni od vrtca, organizirajo prevoz. Predšolske Rome spremljajo strokovni delavci vrtca, v nujnih primerih tudi otroci višjih razredov osnovne šole, otroke lahko v vrtce vozijo tudi starši iz romskega naselja.

Večina romskih otrok je vključenih v dnevne ali poldnevne programe, kjer so poleg vzgoje in varstva tudi programi oz. usluge, kot so nega, počitek, prehrana. Prav tako pa tudi krajši programi, ki so namenjeni otrokom od tretjega leta starosti in trajajo od 240 do 600 ur letno.

Financiranje romskih oddelkov je iz občinskega proračuna, državnega proračuna ter plačil staršev.

Pri vključevanju romskih otrok je potrebno upoštevati različne življenjske okoliščine ter položaj pripadnikov romske skupnosti, ki vpliva na možnost za vključevanje otrok v vrtce. Na možnosti vključevanja romskih otrok v vrtce pa vplivajo tudi izobraženost in osveščenost staršev.

V Pomurju, v nekaterih predelih so možnosti za vključevanje otrok večje. V njihove vrtce je vključenih 83 romskih otrok. Število romskih otrok, ki so vključeni v

integrirane oddelke je tudi večje. Na področju Novega mesta v romskem naselju deluje enota vrtca Brezje. Na Dolenjskem, v Beli krajini ter v Posavju otroci niso vključeni v vrtce v ustreznem deležu.²⁷

ROMSKI OTROCI V OSNOVNIH ŠOLAH

V šolskem letu 2002/2003 je v osnovnih šolah v Sloveniji po dostopnih podatkih obiskovalo 1349 romskih učencev. 1223 se jih je šolalo v rednih osnovnih šolah, 126 pa v osnovnih šolah s prilagojenim programom.

Problem, ki ga še niso rešili je izobraževanje nekaterih romskih otrok, ki v Sloveniji še nimajo urejenega legalnega statusa, njihovo število še ni znano. Vsaj del teh otrok me obiskuje osnovnih šol, ker se njihovi starši bojijo, da bi se s tem izdali in bi jih izgnali iz države. Znanih je pa nekaj primerov, ko osnovne šole omogočajo njihov vpis ter izobraževanje v rednih programih.

Država posebej obravnava in šolam priznava ugodnosti za izobraževanje in vzgojo romskih učencev. Za individualno ali skupinsko delo z romskimi učenci v šolskih procesih, namenjajo dodatna finančna sredstva. S tem imajo ugodnejše normative za oddelke z Romi. Dodatno financirajo prehrano, učbenike, ekskurzije ipd... Za pedagoške vrste študija pa država študentom romske pripadnosti odobri štipendije, financirajo tudi nastanek prvega delovnega zvezka za poučevanje romskega jezika.

Do konca osnovne šole šolskega leta 2002/2003, so bili določeni posebni normativi za oblikovanje romskih oddelkov, v katere so bili vključeni romski otroci. Z naslednjim šolskim letom (2003/2004) normativi niso predvidevali oblikovanja romskih oddelkov. Normativ za oblikovanje oddelka, v katerem so najmanj trije romski učenci je 21.

²⁷ STRATEGIJA VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA ROMOV V REPUBLIKI SLOVENIJI.
<http://www.lids.si/bin?bin.svc=obj&bin.id=2621>(21. 02. 2007)

Ministrstvo je v šolskem letu 2003/2004 v šolah odobrilo 512 ur za izvedbo pouka v manjših skupinah. Nova oblika pomoči je po navedbah šol bila nujno potrebna za delo z romskimi učenci.

Ministrstvo je poleg dodatnih strokovnih pomoči po potrebi dodatno širil sistemizacijo delovnih mest na področju čiščenja, kuhanja in strokovnega svetovalnega dela.

V podaljšano bivanje v šolskem letu 2002/2003 je bilo vključenih 551 romskih učencev. Večina je bila vključena v redne oddelke, 7 pa jih je bilo namenjenih le za romske učence.

Sredstva za obveznosti, kot so ekskurzije in šolo v naravi, se je na šole porazdelilo po istih kriterijih za vse učence neromske in romske. Ministrstvo je v preteklih letih sofinanciralo nekatere taborne, ki so bili organizirani za romske otroke, trenutno se organizatorji pripravljajo na razpise Urada za mladino.

Vsem osnovnim šolam, ki vključujejo učence Rome, je ministrstvo povečalo obseg sredstev za subvencioniranje šolske prehrane.

Z ministrstva so osnovnim šolam nakazali 5,17 € na učenca Roma mesečno, kot pomoč pri pokrivanju stroškov šolskih potrebščin, prevozov in vstopnin za naravoslovne, športne in kulturne dni.²⁸

SREDNJE ŠOLSTVO

Podatki, ki so dostopni za srednješolsko stopnjo Zveze Romov o vključenosti romskih dijakov za Prekmurje:

v Srednje poklicno in tehniško šolo Murska Sobota je bilo vpisanih 13 dijakov Romov—program obdelovalec kovin 8 dijakov, program pomočnik konfecionarja 4 dijaki, program električar 1 dijak.

v Srednjo šolo za gostinstvo in turizem Radenci so bili vpisani 3 dijaki Romi

v Srednji zdravstveni šoli Murska Sobota v Rakičanu je bilo vpisanih 11 dijakov Romov, V štiriletni program tehnik zdravstvene nege so bili vpisani trije dijaki, osem dijakov je bilo vpisanih v program bolničar, negovalec.

²⁸ IBID

V Srednjo kmetijsko šolo Rakičan je bilo vpisanih 11 dijakov Romov. 8 v 2,5 letni program za pomočnika kmetovalca, v triletni program kmetovalec pa trije dijaki.

V Gimnazijo Franca Miklošiča Ljutomer sta bila vpisana dva dijaka Roma.

VISOKO ŠOLSTVO

Podatki, ki so bili dostopni za visokošolsko stopnjo Zveze Romov o številu romskih študentov, so naslednji:

- na Fakulteto za socialno delo sta bila vpisana dva romska študenta – eden iz Prekmurja in eden z Dolenjske,
- na Pedagoško fakulteto v Mariboru, smer jezikoslovje, sta bila vpisana dva Roma iz Prekmurja,
- na Pravno fakulteto v Mariboru, je bil vpisan en Rom iz Prekmurja.

Vsakemu študentu Romu, ki se vpiše na pedagoško smer študija, mu ministrstvo zagotavlja štipendijo v okviru razpisa štipendij za pedagoške poklic.²⁹

ODRASLI

Položaji pripadnikov romske skupnosti kot so socialno – ekonomski, so se najpogosteje poskušali reševati skozi različne programe aktivne politike zaposlovanja. Programi za pridobitev izobrazbe ter javnega dela, programi pomoči pri iskanju zaposlitve ter osebnostnega razvoja, programi usposabljanja ter izpopolnjevanja, delovni preizkus, usposabljanje brez delovnega ter z delovnim razmerjem.

Programi so se večinoma izvajali za zaposlovanje institucije za izobraževanje odraslih v sodelovanju z Zavodom RS za zaposlovanje. V zadnjem letu je bilo ocenjeno, da je bilo vključenih približno 500 odraslih Romov.

29

http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/projekti/enake_m_oznosti/0721_strategija_Romi.doc (12.1.2007)

K reševanju romske tematike so bili v zadnjih letih namenjeni tudi različni projekti in izobraževalni programi s poudarki na funkcionalnem opismenjevanju, socializacij, ohranjanju romskega jezika, kulture, običajev ter različni preventivni programi, ki so jih financirali predvsem Ministrstvo RS za kulturo in Ministrstvo za zdravje. Tematike so izvajale nevladne organizacije ter nekateri javni zavodi kot npr. javni zavodi za zdravje, kulturo ter izobraževanje.

Romi v Prekmurju praviloma vsi zaključijo osnovno šolo. Delež romskih otrok, ki dokončajo osnovno šolo na Dolenjskem zvišuje, vendar je končni odstotek se vedno nizek, kar pa vpliva na potrebe po izobraževanju odraslih.

Odrasli Romi so vključeni v programe izobraževanja in usposabljanja v okviru programov ZRSZ, posamezni izvajalci pa zanje izvajajo različne krajše in tudi daljše programe izobraževanja in usposabljanja. V šolskem letu 2002/2003 je bilo v program osnovne šole vključenih 295 Romov.

Te oblike še ne pripomorejo dovolj k povečanju zaposljivosti in ne spreminjajo zaposlitvenih možnosti Romov. Tudi odrasli Romi še niso v zadostni meri vključeni v izobraževanje za pridobitev poklicne izobrazbe.³⁰

SLOVENSKE ZNANE OSEBNOSTI O ROMIH OZIROMA O SEBI:

- Jože Horvat Muc³¹

Predsednik Zveze Romov Slovenije

"Ne vem, zakaj se nekateri počutijo ogrožene. Mi nikomur nič nočemo. Drugi tudi nas ogrožajo, pa mi ne grozimo."

³⁰

http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/projekti/enake_moznosti/0721_strategija_Romi.doc (12.1.2007)

³¹ http://www.mladina.si/mednik/200433/clanek/slo--manjsine-ksenja_hahonina_vanja_pirc/ (25. 11. 2006)

- Marinko Šarkezi³²

Nogometaš

"Slovenci se nimajo česa bati. Ni nas toliko, da bi pomenili problem. Res je, da na Dolenjskem niso urejene razmere kot v Prekmurju, kjer ni večjih problemov. Vendar je to stvar lokalne uprave. Treba je normalizirati zadeve in se bo uredilo."

- Oto Pestner³³

Pevec

"Mislim, da noben narod načelno ne ogroža slovenstva, pač pa se mi včasih dozdeva, da Slovenci (tudi romski) ogrožamo sami sebe. Ljudje smo različni, tako tudi Romi, črni, beli, rumeni, imamo take in take navade. Ko se bomo Slovenci najprej naučili bolj spoštovati sami sebe, bomo tudi strpnejši do drugih. Ko se bo naša država še bolj profesionalizirala in naredila več reda v določenih zakonih, bo lahko tega tarnanja okoli ogroženosti manj. Politična nestrpnost ni lepa stvar."

- Haris Tahirovič³⁴

Novinar na Radiu Študent

"Slovenci ne razumejo tega načina življenja, ker ga ne živijo. Denar iz evropskih skladov, ki je namenjen manjšinam, tudi Romom, ne pride vedno do nas, ker ga razna ministrstva porabijo za druge stvari. Problemov ni bilo, dokler niso Romi začeli delati na svojem projektu, začeli zahtevati, kar jim pripada. Slovenci niso razmišljali o težavah, ki bodo nastale po razpadu Jugoslavije. Niso razmišljali, koliko ljudi bo ostalo na tujih tleh. Pa tudi o stanovanjski problematiki Romov ne. V vseh teh letih so le nekaj stanovanj dodelili Romom. Zato si jih morajo sami zgraditi, če hočejo normalno živeti. Če pa rušijo bajte, ustvarjajo še večje probleme. Hvala bogu, da si Rom sam gradi stanovanje. Dokler si sam gradi,

³² IBID

³³ IBID

³⁴ IBID

dokler ga država ne financira, je dober. To je za državo plus. Dokler pa država ruši, ruši tudi romsko kulturo in nas s tem ponižuje. Rekli so, da je treba Rome socializirati in jih približati evropskim standardom, ampak tega ni mogoče storiti, dokler vlada šovinizem. Šovinizem se čuti pri posameznikih. Ne moremo reči, da so vsi Slovenci enaki. Ampak da se pojavljajo takšne stvari kot v zadnjem času, je za državo nesmiselno. Janša s svojim govorom napada Rome in druge nacije, Bosance, Hrvate, Srbe ... Romi pa so zanj največji problem. S svojim govorjenjem ustvarja veliko sovraštva. Romi, ki tukaj živijo, niso padli iz vesolja, so državljani te države. Romi so na kakšnih parcelah dvajset, trideset let. Ni problem v Romih, problem je v državi, ki ne legalizira romskih naselij in ne uredi infrastrukture. Nekateri si želimo ustvariti boljšo prihodnost za svoje otroke. Zato je potrebno šolanje otrok. Ampak to ni mogoče, če nimaš ustreznih razmer, če nimaš vode za umivanje."

- Igor Misdaris³⁵

Član skupine Šukar

"Slovenstvo najbolj ogrožajo Slovenci sami s svojo neizobraženostjo in z ničimer prisluženo aroganco, ki je glede na majhnost slovenskega naroda in majhen prispevek k svetovni zgodovini in kulturi prevelika. Romi so narod kot vsi drugi; imajo pravico živeti in se vključevati v družbo in okolje, v katerem živijo. Tako kot Slovenci imajo svoje navade, običaje in kulturo ter zgodovino, ki je nedvomno bogata. Ravno Slovenci, ki do leta 1991 nikoli niso imeli svoje države, bi morali imeti malo več občutka, razumevanja in strpnosti za obrobne skupine in manjšine. Romi v Sloveniji so avtohtona kulturna in nacionalna manjšina, ki bi ji Slovenci morali bolj zaupati. Vem, da je način življenja Romov marsikateremu Slovencu trn v peti, ampak mene tudi nervira in živcira način življenja in mišljenje marsikaterega Slovenca. Kar se tiče zaščite kulturnih dobrin, se vsekakor strinjam, da je slovensko kulturo treba zaščititi in spodbujati. V skladu s tem se zavzemam za določanje obveznega minimuma slovenske glasbene produkcije v

³⁵ IBID

RTV-programih po vzoru Francije, ki je svojo glasbeno produkcijo zaščitila na ravni 60-odstotne obvezne domače produkcije, ampak v to domačo produkcijo je vključena tudi produkcija manjšinskih oz. glasbenih del domačih glasbenih ustvarjalcev v drugih jezikih."

PRIHODNOST ROMOV

Prihodnost Romov se ponuja v smeri razvoja socializacije Ciganov ali pa morda desocializacije Slovencev. Najbolj verjetna pa je neka vmesna pot.

Po prvi varianti bi Cigane izdvojili iz nabiralniške družbe in jih po obveznem nacionalnem programu postopoma vključili v sodobno družbo z rednimi srečanji in preverjanji doseženega. Cilj bi bil doseči integracijo, izobraževanje, red, delovne navade, upravljanje le s svojo lastnino, nadzorovana rojstva, samopreživljanje in odgovornost za svoja dejanja. Kdor bi se ne hotel vključiti v tak program bi imel še možnost odvzema državljanstva.

Druga manj verjetna rešitev je, da se Slovenci prilagodijo Ciganom tako, da bi bila dosežena neka skupna stopnja anarhije, kjer bi na vse mogoče načine iskali pomoč države, zasedali zemljišča in gradili na črno, priklopljali elektriko sami direktno iz daljnovodov, kradli posevke, živila v trgovini in kjer bi pač bilo kaj vrednega, plenili vodno in gozdno živalstvo in rastlinstvo, se vozili brez izpitov in po svojih pravilih. V primeru nesreč, kriminala in zločinov krivcev niti ne bi iskali oziroma bi ne upoštevali niti sodišč niti policije ali drugih državnih organov. Tako bi dosegli enakopravnost vseh državljanov. Problem, ki bi pri tem nastal pa je, da ne bi imeli kje krasti, če ne bi nihče pošteno delal.³⁶

Socializacija Romov je skromna in neuspešna. Šoloobvezni otroci le-to obiskujejo neredno in jo pogosto prekinjajo. Šolanje se zato pogosto prekine na povsem nezadovoljivi ravni elementarnega znanja. Romom ne omogoča skoraj nobene poklicne perspektive, s tem pa zaključuje začarani krog. Včasih se še dodatno zapletajo z uživanjem alkohola ali celo težje droge. A to je dokaj splošen problem

³⁶ <http://www.promin.si/svetovanje/problematika/ciganov.htm#top> (19. 10. 2006)

Romov, zaradi katerih prihajajo v nenehne spore z okoliškim prebivalstvom, še bolj pa znotraj romskih naselij oziroma med različnimi skupinami Romov. Zaradi slabih bivalnih razmer in težav v okolju kjer živijo je šolanje še slabše, zdravstvene razmere so zelo slabe, kar povečuje smrtnost otrok in obolevanje za kroničnimi boleznimi.³⁷

³⁷ <http://www.ivancna-gorica.si/default-100,67.html> (12. 01.2007)

KRATICE

ZRSZzavod Republike Slovenija za zaposlovanje

RS.....Republika Slovenija

OŠPP.....osnovna šola s prilagojenim programom

KZK.....korak za korakom

OŠ.....osnovna šola

SSJK.....Slovar slovenskega knjižnega jezika

ANALIZA HIPOTEZ

- Romi se ne želijo izobraževati, ker jih v šolah zanemarjajo, starši slovenskih otrok jih ne marajo in ne želijo, da se njihovi otroci družijo z romskimi

Del hipoteze drži, saj nekateri starši slovenskih otrok res ne marajo romske, vendar se romski otroci izobražujejo na Gorenjskem in v Prekmurju.

- Romi nočejo delati

Ta hipoteza delno drži. Romi na Gorenjskem so se asimilirali.

- Romi dobijo več socialne podpore kot slovenske družine, ki so jo potrebne.

Hipoteza drži, saj imajo romske družine več otrok, kot slovenske.

- Romi so nevarni, so tatovi, ubijalci, morilci

Ta hipoteza ne drži. V zgodovini so bili preganjani. Tudi sedaj niso nevarni, nekateri prosjačijo za hrano, vendar niso nevarni.

ZAKLJUČEK

Natančnega števila Ciganov v Republiki Sloveniji ne poznamo. Informacije, ki so nam dostopne, govore o 8.000 do 10.000 Ciganov. Dejstvo je, da njihovo število v zadnjih letih skokovito narašča in je posledica, tako visoke rodnosti, kot tudi priseljevanja od drugod, zlasti z Balkana. Ciganov in njihovega obnašanja ne moremo in ne smemo kar povprek zmetati v isti koš. Na eni strani imamo integrirane »neprave Cigane«, ki se obnašajo povsem enako kot ostali državljani Slovenije. So zaposleni, opravljajo različna dela, plačujejo davke in se držijo zakonov v enaki meri kot ostali slovenski državljani.

Na drugi strani so »pravi Cigani«, tisti ki se ne želijo, oziroma se nočejo integrirati v družbeno okolje, ker so prepričani da z integracijo prenehajo biti Cigani. Integracija namreč po njihovem prepričanju pomeni odstop od ciganskih navad in stila življenja. Zelo pogosto prihaja med obema skupinama Ciganov do sporov, pretefov in celo medsebojnega obstreljevanja.

Z integriranimi Cigani družba nima kakšnih posebnih težav, prav obratno pa je pri neintegriranih Ciganih. Zanje zakoni in predpisi v Republiki Sloveniji ne veljajo in jih ne spoštujejo. Res pa to ne velja v celoti. Tovrstni Cigani dosledno spoštujejo zakone in predpise, kadar imajo od tega osebno korist. Tako je večina njih upravičena do socialne pomoči, otroških dodatkov in drugih ugodnosti, česar se zelo dobro zavedajo in to do skrajnosti izkoristijo.

Na eni strani torej Cigani zahtevajo »svoje pravice«, na drugi strani pa družbi prav ničesar ne vrnejo, ali prispevajo in zanje zakoni dejansko ne veljajo.

Njihov način življenja zgleda približno tako. Vozijo se z neregistriranimi avtomobili, pogosto brez voznških dovoljenj in ob tem ogrožajo ostale udeležence v prometu. Ne plačujejo stroškov povezanih z njihovim bivanjem – sami si napeljejo elektriko z najbližjega električnega droga, ki jo potem uporabljajo za razsvetljava, gretje in drugo. Na bencinskih črpalkah napolnijo avtomobilski rezervoar za gorivo, nato pa odpeljejo, ne da bi poravnali račun. Pogosto iz trgovine odnesejo tisto kar potrebujejo. Če jim državni organi naložijo kazen, ker so kršili zakone in predpise,

je praviloma ne poravnajo. Svoja naselja si postavijo na črno in ne spoštujejo nikakršnih odlokov ali predpisov o okolju. Nadlegujejo starejše in nemočne državljane, od katerih zahtevajo denar; ne spoštujejo obveznega šolanja za otroke.

V zadnjih letih je zanimanje politikov in znanstvenikov vseh strok za Romsko vprašanje naraslo. Problemi Romov so kompleksni in njihova obravnava iz različnih perspektiv in vprašanj.

Povečana skrb za položaj Romov navdaja k upanju, da se bodo problemi rešili v zadovoljstvo Romov in Neromov. Osredotočenje samo na socialna vprašanja izključuje predsodke, diskriminacijo, rasizem in nasilje do romske populacije. Tudi najboljša zakonodaja ni učinkovita, če ne upošteva socialnega položaja Romov. Na državni in tudi mednarodni ravni so uspešni predvsem ukrepi, ki upoštevajo tako socio-ekonomske, varnostno-politične kot tudi politične in pravne vprašanja. Človekove in manjšinske pravice, ukrepi proti diskriminaciji in nasiljem in integracija Romov pri izdelavi dolgoročnih konceptov zaščite so temeljni kamni za zaščito Romov.³⁸

³⁸ <http://www.inv.si/knjizd01.htm> (23. 2. 2007)

VIRI IN LIRERATURA

1. Imer Brizani-Traja. 2000. Le ostanite, Romi gredo! Celovec, Mohorjeva založba.
2. Horvat. Jožek-Muc. 1998. Nekaj jezikovnih drobcev iz zakladnice romskega jezika. Romski zbornik II. Murska Sobota.
3. Horvat. Jožek-Muc. 2002. Murska Sobota. Romski jezik. Romane alava/Zbirka romskih besed. Zveza Romov Slovenije.
4. Horvat. Jožek-Muc. 2000 Ljubljana. Položaj Romov v Sloveniji in uporaba romskega jezika. Narodne manjšine.
5. Kerčmar. Janez. 1987 Ljubljana. Drugačnost romskih učencev v Prekmurju in njihove težave v osnovnem šolanju. Drugačnost otrok v šoli. Zbornik.
6. Levičnik. Irena. 1991. Ljubljana. Predšolska vzgoja romskih otrok v republiki Sloveniji. Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem in osnovnošolskem obdobju..
7. Hahonina Ksenja. 2004 Mladina Št. 45. Kdo so Sinti, kaj hočejo v Sloveniji in kako jim to uspeva. 8. november. 2004.
8. Štrukelj. Pavla. 1980. Cigani na Slovenskem. Ljubljana
9. Roman Vodeb. 2002 Ljubljana, Kakovost življenja Romov v občini Krško. Pedagoška fakulteta.
- 10.Štrukelj. Pavla. 1998. Kratek oris dosedanjih spoznanj na področju romskega jezika in njegovo pričevanje. Romski zbornik II. Murska Sobota.
- 11.Štrukelj, Pavla. 1998. Romska noša skozi časovna obdobja. Romski zbornik II. Murska Sobota
- 12.Tancer. Mladen. 1986 Beograd. I romsko dijete je ličnost. Porodična pedagogija 1-2. 1986.
- 13.Tancer. Mladen. 1991. Ljubljana. Pogled v raziskovanja o Romih. Vzgoja in izobraževanje romskih otrok v predšolskem in osnovnošolskem obdobju.

14. Tancer, Mladen. 1986 Ljubljana. Položaj učencev Romov v slovenski osnovni šoli. Sodobna pedagogika 9 -10.

INTERNETNI VIRI

1. [Citirano: 19.10.2006; 14.49]

<http://www.promin.si/svetovanje/problematika/ciganov.htm#top>

2. [Citirano: 19.10.2006; 16.59]

<http://www.promin.si/svetovanje/problematika/ciganov.htm#top>

3. [Citirano: 20.11.2006; 18.39]

http://www.povej.net/forum\Ciganov_datoteke\Ciganov

4. [Citirano: 23.11.2006; 12.45]

<http://www2.arnes.si/~osnmbos1s/integracija.htm>

5. [Citirano: 23.11.2006; 14.35]

<http://www.promin.si/svetovanje/problematika/ciganov.htm#top>

6. [Citirano: 25.11.2006; 18.29]

http://www.mladina.si/tehdnik/200433/clanek/slo--manjsine-ksenja_hahonina_vanja_pirc/

7. [Citirano: 10. 12.2006; 16.32]

<http://www.zveza-romov.si/romic.htm>

8. [Citirano: 10.12.2006; 17.46]

<http://www.povej.net/forum/viewtopic.php?t=1806&start=0&postdays=0&postorder=asc>

9. [Citirano: 14. 12.2006; 19.54]

<http://www.varuh-rs.si/index.php?id=255>

10. [Citirano: 05. 01.2007; 17.48]

<http://www2.arnes.si/~dfrac/index.htm>

11. [Citirano: 12.01.2007; 12.03]

<http://www.stat.si/popis2002/si/rezultati/SLO-T-07si.xls>

12. [Citirano: 12.01.2007; 12.23]

<http://www.stat.si/popis2002/gradivo/informacija-96.pdf>

13. [Citirano: 12. 01.2007; 13.23]

<http://www.ivancna-gorica.si/default-100,67.html>

14. [Citirano: 14.01.2007; 12.05]

http://www.kreart.si/romano_pralipe/index.php?section=12

15. [Citirano: 17. 01.2007; 13.51]

http://www.mss.gov.si/fileadmin/mss.gov.si/pageuploads/podrocje/razvoj_solstva/projekti/enake_moznosti/0721_strategija_Romi.doc

16. [Citirano: 21.02.2007; 13.35]

STRATEGIJA VZGOJE IN IZOBRAŽEVANJA ROMOV V REPUBLIKI SLOVENIJI. <http://www.lids.si/bin?bin.svc=obj&bin.id=2621>

17. [Citirano: 21.02.2007; 15.21]

<http://www.lids.si/bin?bin.svc=obj&bin.id=2621>